

Tijd voor ... zalige glimlachjes van verwondering

Een nieuw jaar is gestart. Een moment waarop we even terugblikken naar het afgelopen jaar, maar ook vooruit kijken en onze goede voornemens uitdrukken. Vanuit de redactieploeg van Kleuters&ik wensen wij jou een 'jaar vol tijd' toe: tijd voor familie, tijd voor geluk, tijd voor jezelf, tijd voor verwondering, tijd voor een lach, tijd voor al jouw dromen. En natuurlijk ook tijd om dit hele themanummer rond 'tijd maken' door te lezen.

We hebben het als leerkracht vaak zo druk dat we vergeten te genieten van al het wonderlijks dat zich dagelijks in onze klas afspeelt. We nemen te weinig de tijd om eens 'tussen' onze kleuters te vertoeven, mee in hun spel te kruipen en een relatie op te bouwen. Doorheen de artikels in dit nummer gaan we op zoek naar mogelijkheden, om interesses van

kleuters op te sporen, om echt tijd te maken door soms gewoon eens 'niets' te doen, of om juist heel veel tijd te maken voor het ontdekken van de vonkjes van enthousiasme bij je kleuters. Ontdek hoe je rust kan creëren door eens je eigen programma los te laten en te 'vertrekken zonder thema' of hoe jouw knutselhoek een omgeving kan worden waar er tijd is voor creativiteit en expressie vanuit de kinderen.

Zelf neem ik nu graag even de tijd om enkele mensen in de bloemetjes te zetten. Eerst en vooral een bijzonder dankwoord aan Bart Declercq. Als gewezen hoofdredacteur en jarenlang lid van de redactieraad van Kleuters&ik, is hij vanuit zijn passie voor 'het jonge kind' al die tijd een ontzettende meerwaarde geweest voor dit tijdschrift. Met een kritische blik en oog voor detail slaagde hij er keer op keer in om sterke inhoudelijke artikels aan te leveren. Een oprechte DANK JE! Ook dank aan Geert De Kockere die de fijne gedichten schreef, speciaal voor deze uitgave. En tot slot zijn we trots dat Simon Spruyt onze cartoonist is. Simon won in oktober 2014 de Willy Vandersteenprijs voor de beste Nederlandstalige strip: 'Junker, een Pruisische Blues'. Dikke proficiat!

Els Menu – Hoofdredacteur Kleuters&ik
redactie.kleutersenik@telenet.be

Wat zijn we druk.
Bezet.
Bezig.
Tijdelijk onbeschikbaar.

Want we moeten.
Zoveel.
Zo haastig.
En overal tussendoor.

Zo vergeten we
komma's te plaatsen
in onze dag:
de zalige glimlachjes
van verwondering.

Geert De Kockere

'Echt' tijd maken voor je kleuters

Een verhaal van loslaten

Toen ik dikke 20 jaar geleden afstudeerde als kleuterleidster was ik er helemaal klaar voor. In september startte ik met het thema 'Welkom vriendjes' en na een 25-tal thema's eindigde ik in juni met 'Prettige vakantie'. Meestal slaagde ik er in om mijn kleuters een weekje onder te dompelen in een nieuwe wereld vol nieuwe uitdagingen. Maar bij sommige thema's lukte het mij minder om al mijn kleuters enthousiast mee te krijgen in mijn gekozen belangstellingscentrum. Ik had geleerd in de leraaropleiding dat werken met thema's de beste manier was. Ook mijn collega's volgden deze weg en de directie, het schoolbestuur en de ouders waren heel tevreden over dit thematisch werken. *Maar was ikzelf tevreden?*

Ik ontdekte dat dit mij onvoldoende voldoening gaf. Ik had gekozen voor dit beroep omdat ik zo graag tussen kinderen vertoefde, omdat ik hen wou leren kennen en omdat ik elke kleuter de groeikansen wou geven die hij/zij nodig had. Maar in plaats daarvan zat ik gebonden aan het afwerken van een (twee-) wekelijks programma. Al mijn activiteiten werden samen met collega's afgesproken en op voorhand gepland. Er was geen tijd meer om in te spelen op vragen, interesses en noden van mijn kleuters. Meespelen kwam zelden aan bod. En even observeren kon enkel in de namiddag; als ik ten minste niets moest afwerken in de knutselhoek. Ik ontdekte ook dat het kindvolgsysteem invullen en het oudercontact inhoud geven niet even vlot verliep voor alle kleuters. Vooral de wat stillere, verlegen of teruggetrokken kleuters kende ik onvoldoende. En nog erger... ik wist vooral van mijn kleuters wat ze 'niet' goed konden en

had veel minder zicht op hun sterktes en talenten. Om mijn passie voor het kleuteronderwijs niet helemaal te verliezen moest er *dringend iets gebeuren*.

Gesteund door het basisboek 'Ervaringsgericht kleuteronderwijs' en een tweemaandelijks contactgroep met kleuterleidsters die ook op zoek waren naar een andere aanpak, liet ik **het thematisch werken stap voor stap los**. Plots kreeg ik meer tijd om mee te spelen, om mijn kleuters beter te leren kennen, om projecten te laten groeien vanuit hun interesses, om mijn hoeken te verrijken vanuit hun noden, om meer groeikansen aan te bieden ... Maar vooral de 'rust' die het met zich meebracht was een ontzettende meerwaarde.

Meespelen en betrokkenheid

Dezelfde ervaringen mocht ik ook beluisteren, 23 jaar later, tijdens de navormingssessies en coaching die ik als vormingsmedewerker gaf aan het Centrum voor ervaringsgericht onderwijs. Alle leerkrachten die ik ontmoette onderschrijven het belang van meespelen en observeren en van het creëren van een leeromgeving die hoge betrokkenheid bij elk individu uitlokt. Maar de meesten onder hen gaven aan hiervoor *te weinig of soms geen tijd* te hebben. De verwachtingen van ouders, inspectie, directie, pedagogische begeleiding en collega's leggen een grote druk op het dagelijkse aanbod van kleuterleid(st)ers. En het blijft me verbazen dat kleuterleid(st)ers met 25 tot 30 jaar ervaring in de kleuterklas de woorden: "We hebben het zo geleerd in de opleiding", in de mond nemen. Het is met andere woorden een verhaal geworden van: *'vasthouden aan het geleerde en niet durven loslaten'*.

Verwondering is een lang woord dat kort duurt.

Het is even een explosietje in je hoofd, een uitbarstinkje van geluk, een momentje van ruimtevaart.

En je hebt er niets voor nodig. Of toch wel: een ogenblikje tijd ...

Geert De Kockere

Vertrek eens zonder thema

Vanuit deze bevindingen ontstond de navormingssessie '**Vertrek eens zonder thema**'. Tijdens deze sessies tracht ik kleuterleid(st)ers te overtuigen om eens 'een week zonder thema' te werken. Ik wil hen vooral **de kracht** laten ervaren van het loslaten van hun eigen sturende aanpak en 'echt' tijd te maken om te genieten van hun kleuters en hun aanbod af te stemmen op hun interesses en noden. "Het lijkt wel een sprookje", zei een kleuterleider me ooit. Maar voor vele kleuterleid(st)ers roept het eerder gevoelens op van onzekerheid, van houvast verliezen: "Wat moet ik in mijn agenda schrijven? Wat gaan de kleuters en ikzelf dan heel de week doen? Welk liedje leer ik aan? Wat moet ik tegen mijn directie zeggen? De ouders? Ben ik dan wel goed bezig...?" Gelukkig kreeg ik heel wat positieve reacties van leerkrachten die een weekje zonder thema in de praktijk hadden omgezet: veel rustiger in de klas, tijd om mee te spelen, tijd om te observeren, tijd om met mijn zorgkleuters eens individueel aan de slag te gaan, tijd om naar betrokkenheid te kijken en te ontdekken dat hoeken onvoldoende rijk zijn, tijd om te genieten met mijn kleuters, tijd om interesses van mijn kleuters te ontdekken, ... kortom veel soorten 'TIJD' gewonnen. Ze kregen plots tijd om tot 'verwondering' te komen, voor *het wonder dat ontstaat in je klas*.

Een thema als verrijking van de klas

Sinds vele jaren bestaan onze kleuterklassen uit heel wat 'speelhoeken' waarin kleuters individueel, in groep, wel of niet samen met de leerkracht, kunnen spelen/werken. Deze hoeken worden, in heel wat kleuterscholen, doorheen het schooljaar meestal verrijkt vanuit het thema dat op dat moment in de klas leeft. Zo zal tijdens het thema 'Ziek zijn' een dokterspraktijk, ziekenhuis of apotheek ontstaan, kunnen kleuters een dokterstas knutselen, krijgt de experimenteer- of ontdektafel windels, pleisters, watten, spuitjes, speelt de leerkracht het gezelschapsspel 'Dokter Bibber' met de kleuters, komen er nieuwe boekjes rond het thema in de boekenhoek ... Kortom, kleuters krijgen tijdens het uitwerken van een thema heel wat nieuwe uitdagingen en nieuwe ontwikkelingskansen in hun klas. *En toch klopt dit verhaal niet helemaal*. Toch niet bij alle thema's en zeker niet voor alle kleuters. Tijdens mijn vele observaties in kleuterklassen zag ik heel wat hoeken die doorheen het schooljaar helemaal niet verrijkt worden vanuit een thema. Een autohoek bijvoorbeeld, krijgt vaak te weinig aandacht tijdens de meeste thema's. Hierdoor ligt de betrokkenheid in deze hoek vaak onvoldoende hoog waardoor er geen of weinig groeimogelijkheden voor kleuters zijn. Het spel verloopt met andere woorden eerder routinematig. Bovendien tonen niet alle kleuters evenveel interesse voor een

bepaald thema en willen ze ook in hun lievelingshoek (want dat is de autohoek voor heel wat kleuters) voldoende uitdaging krijgen. Wie eens van kleuterklas tot kleuterklas loopt, zal ook snel ontdekken dat heel wat hoeken er inhoudelijk bijna net hetzelfde uitzien. Zo ontdek je in de poppenhoek van de 1ste kleuterklas vaak hetzelfde aanbod als in de 3de kleuterklas: materiaal om eten te maken, materiaal om baby's te verzorgen en materiaal om zich te verkleeden. Het aanbod kan dan wel rijk zijn, maar het spel van de kleuters is niet 'rijk' genoeg. **'Een thema'** mag met andere woorden **niet de enige weg zijn om een klas te verrijken**. Wie hogere betrokkenheid wil bij zijn/haar kleuters moet meer tijd maken om naar hun spel te kijken en de hoeken verrijken vanuit deze observaties, vanuit gesprekken met kleuters, vanuit interesses en noden van de kleuters. Maar laat dat nu juist het grote probleem zijn. In een thema biedt de leerkracht ook vaak heel wat geleide activiteiten aan, en moet ze/hij – door het nieuwe aanbod – vaak ook op verschillende plaatsen hulp bieden, waardoor de tijd ontbreekt om, via observatie, het spel van haar/zijn kleuters te leren kennen en te kunnen verrijken. Verrijken hoeft niet altijd aan een thema gekoppeld zijn. Integendeel, verrijking aanbieden vanuit interesse en spel van kleuters lokt een veel hogere betrokkenheid uit.

Een rijk basismilieu als vertrekpunt om meer tijd te maken

In een experiment met een kleuterleidster leerde ik een belangrijke les. Eind mei besloten we in haar 1ste kleuterklas (3- en 4-jarige kleuters) samen 'een week zonder thema' te werken. Maandagochtend mochten de kleuters na het klassikale onthaalmoment in de verschillende hoeken van de klas gaan spelen. Ik observeerde dit gebeuren een hele voormiddag en kwam tot de conclusie dat er in het spel van deze kleuters weinig tot geen hoge betrokkenheid aanwezig was. Er was spel, maar van korte duur, vaak onderbroken, met weinig uitdaging en bijna geen ontwikkelingskansen. De klas lag letterlijk 'stil'. De juf had het hele schooljaar van het ene thema naar het andere thema gewerkt en het hele jaar door haar kleuters 'geprikkeld' met heel wat nieuwigheden. Maar toen het thema wegviel, bleek de klas zelf helemaal geen 'rijke leeromgeving' te zijn. Er waren bijna geen ontwikkelingskansen te bespeuren. Haar kleuterklas werd enkel verrijkt vanuit een thema en veel te weinig vanuit de noden van haar kleuters. Haar aanbod was dit schooljaar nooit vertrokken vanuit een rijk basismilieu dat ontstaat vanuit 'wie zijn mijn kleuters en wat hebben ze nodig', maar enkel vanuit thema's.

Als kleuters een heel jaar van het ene in het andere thema verzeilen, zonder ze echt de tijd te geven om zich ergens in te verdiepen en te groeien, loop je het risico dat kleuters onvoldoende 'doorgroeikansen' krijgen. Er is bijvoorbeeld niets zo fijn om als 3-jarige kleuter te mogen experimenteren met brooddeeg: een dagje brooddeeg maken en spelen met de bloem, een dagje voelen en proeven, een dagje balletjes en slangen maken, een dagje met messen, een dagje met doppen, een dagje met vormpjes, een dagje met borden, een dagje met scharen, een dagje bakken en schilderen ... Maar wat als hiervoor de tijd ontbreekt? Wat als het brooddeeg slechts dient om fruit mee te maken in het thema 'fruit'? Wat als op het einde van de week het brooddeeg moet plaats maken voor papier, lijm, glanspapier ... voor het volgende thema?

Een rijk 'themaloos' basismilieu creëren, is het antwoord. Zo blijft in het bovenstaande voorbeeld het brooddeeg een plaats krijgen in de knutselhoek,

maar kunnen kleuters die extra uitdaging en een extra verrijking nodig hebben aan de slag met het maken van fruit uit brooddeeg. Het brooddeeg blijft een plaats hebben zolang er interesse leeft bij de kleuters. Een rijk basismilieu creëer je door als kleuterleid(st)er te leren stilstaan bij je hoeken en jezelf de vraag stellen: 'Wat wil ik met deze hoek bereiken?'. Het is ook samen met het hele team stilstaan bij een hoek en samen nadenken over: 'Wat willen wij met deze hoek doorheen de kleuterschool bereiken?' Een rijk basismilieu creëren, is in het begin van het schooljaar een kleuterklas inrichten waarin elke kleuter zijn hoekje, zijn spel, zijn activiteit, zijn talent kan vinden. Iets waarmee hij/zij heel graag bezig is, iets dat hoge betrokkenheid uitlokt. In een rijk basismilieu worden de meeste (leerplan-) doelen reeds aangereikt. Het is pas wanneer je als leerkracht een stapje achteruit kan zetten en letterlijk tegen de deur van je klas kan blijven staan terwijl je kleuters allemaal betrokken bezig zijn, dat jouw rijk basismilieu geslaagd is.

Met of zonder thema?

Het 'vertrek eens zonder thema-verhaal' gaat niet over een heel schooljaar werken zonder thema, maar is wel een zoektocht naar **een goed evenwicht tussen wel en geen thema's**. Ik wil hier zeker niet de kracht van een thema onderschatten. Integendeel, met een thema kan je kleuters echt onderdompelen in een voor hen hele nieuwe wereld en hen ook meenemen in jouw passie als leerkracht. Behoud zeker thema's waarvan jij weet dat de betrokkenheid van de meeste kleuters heel hoog zal zijn tijdens de uitwerking ervan. Maar wat met die thema's waarbij je niet echt het materiaal hebt om kleuters uit te dagen, waarbij je het gevoel hebt dat er weinig enthousiasme komt van de kleuters, waarvan je blij bent dat de week voorbij is ... Zou het niet beter zijn om die thema's eens weg te laten en in de plaats daarvan eens 'zonder thema' te starten en 'echt' tijd te maken voor je kleuters.

Ideaal vind je doorheen het schooljaar een goed evenwicht tussen een periode zonder thema, een periode met een open project en periode met een thema. Of zoals in onderstaand kader: een evenwicht tussen meer initiatief van de leerkracht en meer initiatief vanuit de kinderen. Waarbij we vooral streven naar zoveel mogelijk hoge betrokkenheid bij onze kleuters.

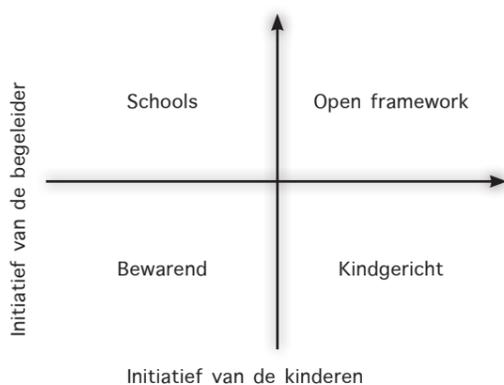
De periode 'zonder thema' (kindgericht) is een periode waarin je als leerkracht 'echt' tijd maakt voor je kleuters. In het begin van het schooljaar is het raadzaam om te starten zonder een thema en eerst je kleuters en hun interesses te leren kennen om van daaruit werk te maken van een rijk basismilieu. Ook doorheen het schooljaar kan het rust brengen om af en toe eens, voor of na een vakantieperiode, een moment in te lassen zonder thema. Ook het instapmoment bij peuters is een ideale gelegenheid om zonder thema te starten. Het geeft je de nodige extra tijd voor traantjes, voor bezorgde ouders, voor het geven van individuele aandacht aan deze allerkleinste kleuters die jou nog zo nodig hebben.

In deze themaloze periodes heb je ruim de tijd om te observeren en in te spelen op vragen en interesses van je kleuters. Het geeft je ook de tijd om eens je hoeken te evalueren en bij te sturen en dingen te

doen die er anders nooit van komen. Eens mee in de boekenhoek kruipen, de hele dag een gezelschapsspel meespelen of meespelen met die stillere kleuter die nooit jouw aandacht krijgt. Maar dit is vooral een periode waarin vaak een 'open project' ontstaat.

In een periode met 'een open project' (open framework) verdiep je je samen met de kleuters verder en verder in een bepaald belangstellingscentrum dat bij meerdere kleuters begint te leven. Stel dat er steeds meer en meer lieveheersbeestjes een plekje krijgen in jouw natuurhoekje en dat er ook mieren, spinnen en slakken door jouw kleuters worden meegebracht. Dat er met andere woorden bij meerdere kleuters eenzelfde interesse ontstaat, dan is het een ideaal moment om hier als leerkracht samen met je kleuters iets mee te doen. Een open project heeft geen begindatum, geen einddatum en er wordt op voorhand helemaal niets vastgelegd. Vanuit observatie en gesprekken met de kleuters worden er dagelijks verdere stappen genomen in deze ontdekkingsstocht. Zo kan een project dat ontstond vanuit lieveheersbeestjes uitgroeien tot het tellen van boomringen, kennis vergaren rond leeftijden van katten en honden, enzovoort ... Het verloop hangt voornamelijk van de kleuters zelf af. De leerkracht is de coach die de ontdekkingsstocht volgt en nieuwe impulsen geeft.

In een periode met een thema (schools) nemen we als leerkracht eens helemaal de touwtjes in handen. Je kan het thema op voorhand aankondigen en al eens bij jouw kleuters polsen wat ze al weten of je kan ook gewoon je kleuters er op maandag mee verrassen. Een thema heeft een begin- en een einddatum en het programma daartussen ligt helemaal in de handen van de leerkracht. Met dit thema dompel je de kleuters eens helemaal onder in een nieuwe wereld, met nieuwe uitdagingen, nieuwe kansen, nieuwe spelmogelijkheden ... Jij bent degene die betrokkenheid verhogende stimulansen biedt met je aanbod, je activiteiten, je hoekverrijking. Zo kan bijvoorbeeld naar aanleiding van het lieveheersbeestje het thema 'Kleine beestjes' een thema worden. Uiteraard verlies je hierbij je kleuters niet uit het oog en probeer je vanuit hun inbreng het thema nog extra rijkdom te geven.

Conclusie

Als kleuterleid(st)er is het onze taak om de kleuters zoveel mogelijk groeikansen te bieden. Via verscheidene thema's doorheen het schooljaar verrijken we de kijk van kinderen op de wereld. Met een thema kan je de kleuters eens helemaal onderdompelen in een nieuwe wereld, met nieuwe uitdagingen, nieuwe kansen, nieuwe ervaringen ... Als leerkracht kan je alles mooi voorbereiden en het geheel koppelen aan de gevraagde doelen. Een thema is ook een inspiratiebron van waaruit je nieuwe activiteiten en verrijking voor de hoeken haalt. Maar een eenzijdig thematische en vooral leerkrachtgestuurde aanpak vormt een risico. Voor een optimale ontwikkeling van de kleuters moeten we op zoek gaan naar een aanbod en een aanpak waarmee we hoog welbevinden en hoge betrokkenheid uitlokken. Een aanpak die kleuters niet afhankelijk maakt, maar juist ondernemingszin en zelfsturing uitlokt.

Els Menu – Hoofdredacteur Kleuters & ik, vormingsmedewerker en onderwijskundige aan het CEGO

THEMA'S, KINDGERICHT, RIJK BASISMILIEU, GENIETEN

Tijd voor 'Rust in de klas'

Kleine aanpassingen – groot verschil

Rust in je klas en in je hoofd ... het lijkt een utopie voor veel kleuterleerkrachten. Het afgelopen anderhalf jaar merkten de juffen van onze kleuterschool dat rust vinden mogelijk is, ook binnen de vier klasmuren. Na enkele boeiende gesprekken met het Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs, een inspirerend schoolbezoek met het hele kleuterteam en heel wat uitproberen, zoeken en overleggen met elkaar, is de conclusie heel duidelijk: we hebben een stukje rust en energie teruggevonden!

Hemel en aarde hebben we daarvoor niet verzet. Het warme water heruitgevonden evenmin. Enkele kleine veranderingen binnen de klaswerking en als gevolg daarvan een grote verandering in onze onderwijsvisie, blijken achteraf bekeken de sleutel tot succes en werkplezier. Voor zowel de juffen als de kleuters!

Deze aanpak brengt rust

De hoeken van de klas staan sinds dit jaar centraal in de klasagenda en we maken werk van uitgebreide **hoekverrijkingen**. Verder is **loslaten** de boodschap: meer vertrouwen op het betrokken en rijke spel van kleuters. Ten derde: **meespelen** met de kinderen en ten vierde **soepel** omspringen met de **weekplanning** en het 'weekthema'. Zo krijgen we als leerkracht meer tijd om te kijken en luisteren naar de kleuters in onze klas.

Thema loslaten

Juf: "Thema's loslaten mag. Vroeger werd wat geforceerd gezocht naar een liedje, versje of prentenboek binnen een bepaald thema ... Nu kies ik gewoon iets waarvan ik denk dat het zal aanspreken. Zo komen er weer eens heel andere liedjes of boekjes aan bod!"

Regelmatig plannen we 'een week zonder thema'. Dan wordt er tijd gemaakt om het spel en de leefwereld van de kinderen extra in de gaten te houden en op basis daarvan een boeiend aanbod uit te werken. Blijft de uitstap naar de kinderboerderij wat langer leven dan verwacht? Geen probleem! De vrijheid om te schuiven met thema's geeft immers ruimte om een onderwerp wat langer te verdiepen, of net helemaal overboord te gooien en snel in te gaan op ideetjes van de kinderen. Natuurlijk is het niet evident om het houvast van zo'n afgebakend onderwerp los te laten. Plots zijn er zo veel mogelijkheden en opties, en is het even wennen aan die onzekerheid. Toch is voor ons de meerwaarde van werken zonder thema intussen overduidelijk. Voor de kinderen is het immers veel leuker én leerrijker om aan de slag te gaan met activiteiten die vooral gebaseerd zijn op hun eigen talenten en interesses.

Juf: "Het voorspelbare is wat weg en doorbreekt voor mij ook de sleur. Week 20: thema 'ziek zijn', terwijl er misschien geen zieken zijn? Dat doen we niet, we zien wel. Zijn de windpokken in het land? Oké, dan doen we er iets mee! En anders hoeft het ook niet!"

HOEKVERRIJING, LOSLATEN, FLEXIBEL, MEESPELEN

Een rijke school is vandaag geen school met veel geld. Het is een school met tijd.

Als in tijd maken.

Het is een school die de tijd neemt om al haar rijkdom van verwondering samen langzaam op te leven.

Geert De Kockere

Flexibele planning met ruimte voor observatie

Soepel omgaan met thema's vraagt ook om een flexibele planning. Doorheen het schooljaar worden enkele alternatieve agendastelsystemen uitgetoet. Zo kan iedereen ervaren wat werkt en wat niet. Het overvolle weekschema is al snel verleden tijd. Met vallen en opstaan komen we uiteindelijk tot een agenda die toelaat om in te spelen op het klasgebeuren, zonder de vooropgestelde doelen uit het oog te verliezen. Basis van deze flexibele agenda zijn de hoekverrijkingen en de observaties van de leerkracht: het uitwerken van rijke hoeken is absolute topprioriteit en er wordt bewuster en méér tijd gemaakt om te observeren (zie verder). Dankzij een winkellijstje van mogelijke activiteiten zijn er elke week heel wat opties voor spelend leren. Door niet alles onmiddellijk nauwgezet in te plannen, kan je met de activiteiten schuiven, dingen schrappen of gewoon een heel andere weg op gaan. Begint het plots te sneeuwen? Komt de opa van Tom in de ochtend de klas binnen met een heleboel grote buizen? Werd er in de kring uitgebreid verteld over de overwinning van de Rode Duivels? Dan heb je alle ruimte om te kijken wat dit met de kinderen doet en er al dan niet op in te gaan. Natuurlijk is er ook ruimte voor begeleidde werkjes of gestuurde activiteiten. Op dat moment is het

bovendien een kwestie van je volledig te focussen op de begeleiding. Dankzij de hoekverrijkingen is de hele klas immers zelfstandig en zinvol aan het spelen. Dat geeft jou als leerkracht de handen vrij om het groepje rond de werktafel je volledige aandacht te geven!

Meespelen als volwaardige activiteit

Juf: "Meespelen is zoveel leuker dan de geforceerde belevingen of rekenlesjes van vroeger." "Dankzij onze flexibele agenda slagen we er steeds vaker in om mee te spelen in de hoeken. En dat loont!"

Meespelen en het spel mee op gang trekken is een volwaardige activiteit! Gezellig meespelen is de beste garantie voor een sterke band tussen kind en leerkracht. Enthousiast en actief meespelen zorgt er niet alleen voor dat het spel van de kleuters sterk wordt uitgediept, het zorgt ook voor meer vertrouwen tussen leerkrachten en kinderen. Door mee te spelen leer je immers elke kleuter nog beter kennen en maak je waardevolle observaties. Die observaties kan je nadien gebruiken bij je voorbereiding. Bovendien merk je al snel dat je veel rustiger voor de klas kan staan. Een kwartiertje opgaan in een uitgebreid blokkenbouwsel of kartonnen frietjes bakken in de

poppenkamer: het wordt zo vaak vergeten, maar spelen is ook voor volwassenen de allerbeste ontspanning!

Juf: "Gewoon gezellig boekjes voorlezen in het boekenhoekje ... Daar had ik vroeger nooit tijd voor, maar ik maak er nu bewust tijd voor. Het zijn zalige momentjes."

Rijke hoeken als basis

een grote verandering komt tot stand bij het geloof dat niet de leerkrachtgestuurde activiteit de basis van de klaswerking vormt, maar wel het spel in de hoeken. Bij de voorbereiding van het klasaanbod gaan leerkrachten dus eerst en vooral op zoek naar een rijke en uitdagende invulling van de hoeken. Daarvoor gebruiken we liefst échte materialen waar de kinderen vlot mee kunnen werken. Een groot deel van het denkwerk en de energie van de leerkracht gaat naar deze hoekverrijking. Het is helemaal niet evident om telkens weer tot creatieve, uitdagende en gevarieerde hoeken te komen, daarom blijft het absoluut noodzakelijk om steeds over het muurtje te kijken en jezelf bij te scholen. Gelukkig leveren ook de kinderen een deel van het werk: materialen van thuis meebrengen, een voorstel in de groep gooien, of gewoon geboeid spelen en verschillende materialen combineren ... Dat betrokken spel goed in de gaten houden, geeft je als leerkracht vaak de mooiste input voor een uitdagend aanbod!

Juf: "Sinds dit jaar ga ik regelmatig aan de klasdeur staan. Als je dan opmerkt dat alle kinderen verdiept zijn in hun spel, krijg je ruimte om los te laten. Zo kan je je helemaal focussen op één of enkele kleuters, terwijl je voordien met een half oog ook andere kinderen in de gaten hield. Je leert de kinderen beter kennen en ziet automatisch welke ontwikkelingskansen elk spel biedt of hoe je kinderen kan uitdagen binnen hun spel en interesse. Het geeft vertrouwen dat betrokken spel veel rijker is en meer betekenis heeft dan opgelegd werk. En het is zo veel leuker."

Joke Vanvaeck – Zorgcoördinator Basisschool Heilig Hart Oud-Heverlee

Er is geen tijd, of is er **niets** dan tijd ...

Einstein in de kleuterklas

De meest gehoorde klacht in onderwijs is: 'daar heb ik geen tijd voor'. Het leraarschap wordt gevoeld als een haastig bestaan, waarin men ervaart onvoldoende creatief en betekenisvol te kunnen werken aan opbrengsten. Op de voorgrond staat efficiënt werken en je moeten verantwoorden over wat je doet en hoe. De tijd wordt door leraren gezien als een voorwaarde: geef me eerst tijd, dan (pas) kan ik in de goede actie komen. In de beleving van de leraar is die tijd er niet en dit wordt als een echt probleem ervaren.

Eb

*Ik trek mij terug en wacht.
Dit is de tijd die niet verloren gaat:
Iedere minuut zet zich in toekomst om.
Ik ben een oceaan van wachten,
waterdun omhuld door 't ogenblik.
Zuigende eb van het gemoed,
dat de minuten telt en dat de vloed
diep in zijn duisternis bereidt.*

Er is geen tijd. Of is er niets dan tijd?

Vasalis

Tijd in het onderwijs

Bovenstaand gedichtje relativeert de overtuiging dat er geen tijd zou zijn en stimuleert de overdenking over tijd en de eigen bedoelingen binnen de beschikbare tijd. Dit gedichtje raakt tevens concepten als ruimte en energie. Verbreden van tijd naar ruimte en energie is nodig om uit de Gordiaanse tijds knoop te geraken.

Drie eeuwen lang verkeerden we in de veronderstelling dat ruimte en tijd absoluut en onveranderlijk waren. Toen kwam Einstein, die liet zien dat de tijd van zeer snel bewegende voorwerpen langzamer verloopt. Hij smeedde ruimte en tijd ineen tot één geheel: ruimtetijd. Op zichzelf gezien zijn ruimte en tijd betekenisloos. Alleen in relatie tot elkaar hebben ze betekenis.

Tijd wordt door leraren beleefd als absoluut. Als niet verbonden met ruimte. Daardoor wordt te weinig ruimte ervaren om aan de mooie, de echte dingen, om aan het vak toe te komen. Met grote gevolgen, voor leraren en voor kleuters.

Want, sta je alleen maar in de haast-stand, dan mis je onderweg veel moois. En mis je ook elkaar: de leraar 'mist' de kleuters en de kleuters 'missen' de leraar en elkaar.

Hoe zou het zijn, voor leraren en kleuters, om in het onderwijs vaker ruimtetijd te kunnen ervaren? Om de tijd te relativeren. Om zo sterker matching en afstemming te kunnen realiseren. Zodat leraar en leerlingen elkaar niet hoeven te 'missen'.

Ooit een bloem gehaast zien groeien?
Of een eend op schema van sloot a naar sloot b zien zwemmen?

We weten dat mooie, betekenisvolle dingen ontstaan door ze tijd te geven, door er met kwaliteit van aandacht bij te zijn. Door er tijd voor te maken. Door te oefenen in het wachten, net als in het gedichtje van Vasalis. Zo kunnen tijd en ruimte meer gaan samenvallen. Dat geeft rijkdom aan leren. Zo wordt ontwikkeling kansrijk, zo kunnen leraren tot de kern komen. En toekomen aan ontwikkeling van hun kleuters en van zichzelf.

De Grieken hadden twee woorden voor tijd: *chronos* en *kairos*. *Chronos* refereert aan de klok, aan kwantitatieve tijd en *kairos* aan kwalitatieve tijd. *Chronos* meet de seconden, *kairos* meet momenten. *Kairos* refereert ook aan momentum, het moment dat perfect is, het moment dat zich aandient om juist, om afgestemd te kunnen handelen. *Kairos* zet aan tot sensitiviteit: voor die momenten, voor momentum. Nodig om betekenisvol te kunnen interveniëren, om ontwikkelingsimpulsen te kunnen geven en dat is iets waar veel leraren naar verlangen. Echter in de onderwijspraktijk van nu zien we voornamelijk *chronos* op de voorgrond staan en *kairos* op de achtergrond.

Wat betekent 'tijd' in de ogen van kleuters?

Hoe zou het zijn op school als er geen klokken waren? Wat zou er dan gebeuren?

"Dan mag je voor altijd op school blijven en heb je alle tijd."

"Dan kun je lekker spelen en goed werken."

"Dan ga je zelf tellen. Denk je eerst even na en tel je bij 8 uur tot 8."

"Of je gaat in een andere wereld klokken zoeken, in Frankrijk of zo."

"Maar je kunt tijd niet pakken, want het zit in de klok en in je horloge en niet in je hoofd."

Hoe zou het voor de juf zijn als er geen klokken waren op school?

"Dan zouden we er thuis een gaan halen."

En als daar ook geen klokken waren?

"Dan zou de juf doen wat ze leuk vond."

"Lekker voorlezen en we mochten veel dingen zelf kiezen."

De kinderen geven aan dat er eigen initiatief zal zijn, plezier, betrokkenheid en keuzemogelijkheid. Het is ons bewustzijn dat zich langs de tijd beweegt en zo de tijd voorop zet. Het is de leraar gegund om vanuit betekenisverlening ruimte en tijd ineen te gaan ervaren.

Ruimte Leren en ontwikkelen zijn deel van het leven. De uitdagingen en de complexiteit ervan vragen om 'het leren van het verleden te verruilen voor leren van de toekomst: met hoofd, hart en handen open' (naar Otto Scharmer: U-theorie 2013).

Om zo te kunnen bouwen aan leren en ontwikkelen voor de toekomst.

Het leven, de toekomst voor ogen hebben, deze zien, vraagt om sensitiviteit.

Tijd om overtuigingen en zienswijzen te relativeren, ruimte te maken om open te staan, benieuwd, leergierig, met zelfvertrouwen en emotioneel vrij, zodat er werkelijk contact kan ontstaan met hetgeen je echt wil bereiken.

Leraar, wat zou je dan werkelijk willen betekenen?

Dit weten in hoofd, hart en handen geeft ruimte. Ruimte om te denken vanuit doelen en te kunnen sturen vanuit bedoelingen. Ruimte om te werken vanuit hetgeen er al is.

Ruimte om te werken aan betekenisvolle opbrengsten met betrokken kinderen.

Complexiteit, ontwikkeling en leren vragen juist om dichtbij-antwoorden, door de leraren zelf, terwijl ze bezig zijn. Het is belangrijk om het dichtbij-antwoorden te benadrukken, in plaats van het huidige accent op ver-antwoorden achteraf.

Dat geeft ruimte, zo ervaart ook juf Sylvia. Zij ervaart alle tijd en neemt de tijd. Ze durft de tijd te nemen: "ik laat de kinderen schitteren: je hoeft als leraar niet zo nodig in het middelpunt te staan!" en "als je je door de kinderen laat leiden raak je heus de leiding, dus ook de tijd, niet kwijt!"

Energie Als de kleuters schitteren, als zij betrokken in hun activiteit zijn, is er zoveel moois te zien, te horen, te ervaren. Je kunt als leraar niet anders dan die energie voelen. Als die energie leidend is, ontstaat er nog meer ruimte. Ruimte om de kleuters anders vast te houden, ruimte voor de kleuters zelf en ruimte voor de leraar. Juf Sylvia zet niet de tijd, maar energie en ruimte voorop. Een bewuste, wijze keuze. Wijzer dan de wijzers van de klok bepalend laten zijn. Zo ontstaat ruimte voor kijken en begrijpen, ruimte voor bemiddeling en interventies, ruimte voor vragen en benoemen, ruimte voor kwalitatieve feedback. En kwalitatieve feedback is de bewezen generator voor leren en ontwikkeling (Hattie, 2009).

Nog sterker: positieve kwalitatieve feedback maakt dat leraren en kleuters in zichzelf gaan geloven; dat ze (samen) een growth-mindset gaan ontwikkelen (Voerman, 2014).

Flow Door sensitiviteit, originaliteit en kwaliteit gaat het lesgeven 'als vanzelf'. Als we ons vaste idee van tijd kunnen losgelaten, wordt de tijd van leraar en kleuters samen, dan voelt hij vloeiend. Dan is er meer mogelijk. Er ontstaat ruimte voor afstemming en doorwerking.

Juf Sylvia: "Ik richt me echt tot de kinderen en betrek ze erbij. Ik stel vragen zodat ze gaan denken, vragen die voldoende uitdagen, waarbij ze zelf naar het antwoord zoeken. Het gaat me om verdiepen, uitdiepen, voor mij is steeds de vraag kan ik er nog meer uithalen, hoe ver kan ik met de groep gaan en hoe schakel ik met hun initiatieven mee?"

Leraar en kinderen leiden elkaar vanuit contact, de gecreëerde ruimte samen benuttend. Dan is er niets dan tijd.

Juf Sylvia benut deze tijd, zij zet zichzelf open. Zo kan zij haar feedback voorbereiden. Zo wordt deze tijd kwalitijd. Want kwalitatieve feedback heeft impact en geeft flow in leren. Hierdoor gaat het leren sneller en dieper, als vanzelf (Korthagen, 2009).

Als de leraar zelf regie gaat voeren op energie, ruimte en tijd, dan komt er ruimte voor *kairos*. Dan krijgt het dichtbij antwoorden een boost.

1 minuut voor een volwassene = 6 minuten voor een kleuter

Het besef van de tijdbeleving.

Jonge kinderen hebben een andere tijdbeleving dan volwassenen. Deze twee verenigen is echt een mooie uitdaging.

Wist je dat kleuters een minuut zes keer langer ervaren dan een volwassene? Hoe zou het zijn om te werken vanuit het idee dat tien sterke minuten voor een kleuter een uur betekenisvolle lestijd kan zijn?

Bij betrokken, tijdvergeten bezig zijn vallen energie, ruimte en tijd samen. Dan kunnen de kinderen zeggen "jullie hebben de klok, wij hebben de tijd: juf, er is niets dan tijd!"

Door kwaliteit van aandacht kan iedere minuut zich omzetten in leren van de toekomst en zo bijdragen aan betekenisvolle opbrengsten. Laten we de factor tijd relativeren. Laat het in de onderwijspraktijk gaan om relativiteit! Want:

"Not everything that can be counted counts, and not everything that counts can be counted."
Albert Einstein

Marja van Duin – founder-trainer-coach VeerKrachtGroep

Met dank aan:

Liesbeth Kok – VeerKrachtGroep en juf Sylvia van Leeuwen – Andreasschool Bude

Tijd maken voor (n)iets in een peuterklas

Ondertussen ben ik al 13 jaar een blijde en enthousiaste peuterjuf. Ja, ik noem me graag peuterjuf! Ik ben daar trots op. Toch is dat niet vanzelf gegaan. Ongeveer 14 jaar geleden mocht ik voltijds mijn peuterklasje leiden. Ik was toen nog vrij onervaren, zowel als kleuterleidster en dus zeker als peuterleidster! Nog niet zo lang afgestudeerd, dus was ik nog zoekende. Naar het juiste contact met ouders, naar een juist evenwicht tussen werk en vrijetijd, naar de goede manier om een klasje te organiseren en te plannen. Want eerlijk gezegd, die dingen leer je vooral tijdens je eerste jaren in de job.

Op dat moment hield ik erg vast aan datgene wat ik op school geleerd had. Vooral naar de indeling van het dagschema en de activiteiten: elke dag een nieuwe beeldende activiteit, elke dag een verhaal, elke dag een bewegingsspel, elke dag iets nieuws en dan nog wel gekaderd in het weekthema ..., want zo had ik dat geleerd.

Maar na een paar maanden peuterklas werd ik daar ongelukkig bij. Ik had enkel het gevoel 'oei, dat hebben we weer niet kunnen doen in ons klasje'. Ik had enkel oog voor de activiteiten die niet hadden kunnen plaatsvinden. Door tijdsgebrek? Of een verkeerde dagplanning? Of door ongelukjes aan het toiletje die er nu eenmaal bijhoren bij deze leeftijd?

Ik moest iets ondernemen! Maar wat?

Eigenlijk was de oplossing heel eenvoudig. Meer tijd vrij maken om 'niets' te doen. En die 'niets-tijd' werd al heel snel kostbare 'iets-tijd'. Ik vond dat ik moest loskomen van mijn dagelijkse strikte planning. Wat gebeurt, dat gebeurt in een peuterklas.

Ik kan nu eenmaal niet op maandagavond voorspellen hoeveel ongelukjes er op dinsdag gebeuren. Ik kan niet voorspellen wie er verdrietig is of wie er moe wordt en nood heeft aan een slaapmomentje.

Dat niets doen betekent in mijn dagplanning net wel openstaan voor de noden van mijn peuters, geborgenheid geven, troost geven, aandacht geven, observeren ... Ik laat systematisch tijd vrij voor het opvangen van onvoorziene omstandigheden. De ene dag vraagt dat enorm veel extra tijd. De dag nadien dan weer niet. Zo kan die tijd ook gecompenseerd worden. Indien het balspel op maandag niet gespeeld is, kan dat wel in de loop van de volgende dagen.

Het vraagt uiteraard een soepele opstelling van je weekplanning. Zo maak ik steeds een week/dagplanning met de activiteiten die ik graag zou doen

met mijn peuters of waar ze nood aan hebben. Een aantal activiteiten gebeuren op een vast moment, zoals de beweegmomenten in de gymzaal. Maar andere activiteiten kan je vrijer inplannen. Zo kan een klassikale activiteit al eens omgewisseld worden met een groepsactiviteit omdat er een peutertje ziek geworden is en wat meer individuele aandacht vraagt. Op het einde van de week zijn meestal alle voorziene activiteiten ook wel echt uitgevoerd en zijn alle doelen bereikt.

Wat me nog meer blij maakt, ik heb zelfs voldoende tijd over om een activiteit te herhalen! Voor peuters die het gewoon erg leuk vonden. Dat grappige verhaal mag meer dan één keer voorgelezen worden. Of iets herhalen voor peuters waarvan ik vind dat ze er nood aan hebben. Die puzzel maken we nog een keertje samen. Deze manier van omgaan met tijd levert me eigenlijk extra tijd op!

Telkens er studenten stage lopen in mijn peuterklasje, is de allereerste tip die ik hen geef: stop je planning niet boordevol met activiteiten en maak bewust tijd voor (n)iets. Ik zeg er steeds bij dat ik dat ook heb moeten leren.

Dit zijn mijn tips:

0. Je planning niet te vol stoppen en ruimte laten voor (n)iets.
1. Een dagplanning hanteren die je 's avonds kan aanvullen met de activiteiten die echt plaatsvonden en waarop je kan noteren waarom sommige activiteiten gewijzigd zijn.
2. Tijd maken om mee te spelen: in de poppenhoek, op de bouwmat, in de boekenhoek ... zonder dat dit een geleid spel wordt. Gewoon meespelen en op een andere manier talenten van de peuters ontdekken.
3. Af en toe een week zonder thema mag en kan ook. Peuters houden nog erg veel van experimenteren en ontdekken. Ze genieten van vrije schilderexpressie aan de schildersezal. Ze vinden het super om zeepbellen te blazen en te vangen op de speelplaats. Ze genieten van achter strandballen te rennen in de turnzaal. Dat hoeft niet steeds in een thema te passen.
4. Aanvaarden dat superwoman of superman niet bestaat. Je kan nu eenmaal niet tegelijkertijd schilderen, boetseren, fruit snijden, poppen aankleden en foto's nemen voor de website. Je kan het wel proberen. Neem de dingen zoals ze gebeuren in je peuterklas.
5. Tijd maken voor ouders. 's Morgens mogen de peuters in de klas afgezet worden i.p.v. op de speelplaats. Dat maakt het huiselijker voor de peutertjes. Op deze manier heb je ook tijd om met de ouders een praatje te slaan. Vaak is een eenvoudig "Goedemorgen, heeft Ella goed geslapen?" al voldoende. Voor ouders is de peuterklas ook een nieuwe ervaring. Ze geven tenslotte hun kostbaarste bezit eventjes af.
6. Een klasblog maakt al je activiteiten zichtbaar voor de ouders. En voor jezelf.

Zo blik ik nu tevreden en trots terug op de schooldag: kijk eens wat wij allemaal gedaan hebben in de peuterklas.

An Van Meerbeek – Peuterjuf Basisschool 't Centrum, Rotselaar

Tijd proeven, zien, ruiken, horen en voelen

We zien graag dat kinderen zo verdiept en betrokken bezig zijn dat tijd geen belang heeft. Wist je dat tijdvergeten bezig zijn ook kan als je met tijd bezig bent? Van in het begin worden jonge kinderen meegenomen in een wereld waarin tijd een grote rol speelt. Tijd om de jas aan te trekken, om te gaan spelen en te komen eten, om (nog niet!) te gaan slapen ... Door bewust en actief met tijd om te gaan, krijgen ze steeds meer greep op hun leven. "Eerst tandenpoetsen en dan een verhaaltje, he!"

Door kringmomenten waarin we bespreken wat er die dag zal gebeuren, door dagelijkse gebeurtenissen een plaats te geven in dag- en weekschema's, door afspraken aan tijd te koppelen – "Nog één nachtje slapen, dan mag je naar opa en oma." – ... helpen we kinderen vorm te geven aan die tijd. Maar we kunnen tijd niet alleen zichtbaar en hoorbaar maken, ook met onze andere zintuigen kunnen we volop tijd ontdekken. Als we samen popcorn maken, voelen we de popcornmachine trillen terwijl ze tijd en warmte gebruikt om iets oneetbaars in een lekkernij te veranderen. We zien de korrels dansen en horen hen plots ontploffen. De typische popcorngeur vult de hele klas. We proeven het verschil tussen de harde korrels en witte wolkjes. **Popcorn maken is de tijd beleven met al je zintuigen!**

Tijd zien

Stel samen met je kleuters de planning / het tijdsschema van een thema op zodat ze zicht krijgen op de tijd

- Bespreek waarom je voor een bepaalde volgorde kiest. Een bezoek aan de bakker bv. kan niet meteen, eerst gaan we een afspraak maken en zorgen voor vervoer.
- Gebruik een overzichtsbord zodat je kan terugblikken en vooruitblikken. Als je kinderen vraagt wat ze vandaag op school beleefd hebben, herhalen ze vaak de laatste activiteit. Een gesprek bij het overzichtsbord geeft hen opnieuw voeling met de verschillende activiteiten die ze gedaan hebben.

Geleidelijk aan worden jonge kinderen zich bewust van de verschillende tijdsaspecten: biologische tijd, dagelijkse tijd en historische tijd. Onder biologische tijd verstaan we het wisselen van de seizoenen, het ritme van dag en nacht, het levensritme van de mens. De dagelijkse tijd is hiervan afgeleid. Bij het biologische en dagelijkse tijdsbesef ligt de nadruk op de tijd als cyclus. Bij historische tijd gaat het over het plaatsen van gebeurtenissen in de tijd, in het verleden, het heden en de toekomst. (Ed Koekebacker en Suze van de Pol, 2006. *Tijd voor kleuters. De wereld van het jonge kind.* Maart 2006, p215-217)

Popcorn zien

Knutsel met tijd:

- Maak een tijdschilderij van een verhaal of muziekstuk: neem een lange strook papier en teken wat je hoort. Gaat het snel of traag, hoe teken je als het spannend wordt, worden er ritmes zichtbaar?
- Maak een collage van speelgoed van vroeger en nu.
- Haal een 'tijdsboom' in de klas en kleeft hem telkens anders aan naargelang de seizoenen, het weer, feestdagen, projecten ...

Tijd voelen

- **Kijk samen hoe dingen groeien:**
 - Plant tuinkers, of een bloembol in de klas. Maak foto's op verschillende momenten van zaad tot de verwelkte plant.
 - Ga naar buiten en kijk hoe de natuur verandert doorheen de maanden
- **Ook mensen en dieren groeien:**
 - Maak een levenskwartet waarin verschillende mensen opgroeien van baby over kindje naar volwassene tot oudere.
 - Geef de groeimeter een vaste plaats in de klas zodat de kinderen zelf kunnen kijken of ze al gegroeid zijn.
 - Het mannetje van de maand: laat de kleuter iedere maand een kindje tekenen en bespreek samen het groeiproces gedurende de kleuterperiode.
 - Haal een familiemuur in de klas waarop kinderen van baby tot nu staan afgebeeld.

En ook niet-levende dingen veranderen doorheen de tijd:

- Een cake 'groeit' tijdens het rijzen.
- Die kleine popcornkorrel verandert dankzij de tijd in de hete pot in een veel grotere witte lekkernij.
- Een bouwwerf in de buurt? Wandel regelmatig eens tot daar en kijk hoe een huis in opbouw over de maanden heen verandert.
- Een lijmstick raakt langzaam maar zeker op.

Verken instrumenten om de tijd te meten:

- Bestudeer wekkers, digitale en analoge klokken, (zak)horloges, zandlopers, zonnewijzers, een metronoom ... Bekijk verschillen en doe eens gek: zou je een wekker of een zandloper als horloge kunnen gebruiken?
- Maak een slinger: Hang een balletje aan een touw vast aan het plafond. Hoe lang duurt het voor de slinger terug stil hangt? Gebruik de slinger om de duur van activiteiten te bepalen of hou een wedstrijdje: wie is er eerst klaar, de kleuter of de slinger?
- Maak een levende zonnewijzer op de speelplaats: teken twee voetjes op de grond. Laat een kind er elke pauze op gaan staan en teken zijn schaduw.
- Gebruik een zonnewijzer in de klas: hang een discobal of stok aan het venster. Wat gebeurt er met de weerspiegeling of schaduw als de zon schijnt? En wat als de zon zich verplaatst?
- Probeer zelf een zand- of waterloper te maken.

Doe proefjes met tijd:

- Experimenteer met de slingers: hang verschillende slingers naast elkaar. Wat als we een slinger van hoger loslaten? Wat als de slingers niet even lang zijn? Wat als het gewichtje aan de ene slinger zwaarder is? Probeer de slingerbeweging eens te tekenen of gebruik een fles met zand of water erin als gewicht en kijk hoe die langzaam leegstroomt op de grond.
- Vul twee waterflessen, de ene met een gaatje in het midden en de ander met een gaatje onderaan. Welke fles loopt het vlugst leeg?

Probeer groene, rijpe en overrijpe bananen open te doen.

- Welke gaat het gemakkelijkst open? Welke snijdt of plet het makkelijkst?

Houd een wedstrijdje 'om het langst op 1 been staan', om het langst niet knippen of 'Oooooo' zeggen.

Voel hoe lang een minuut duurt:

- terwijl je op de klok kijkt of juist als je iets heel spannend aan het doen bent, zoals zoveel mogelijk paaseieren zoeken, of als je die hele minuut moet zwijgen.

Ook als je gevallen bent kan je tijd voelen (en zien).

- Eerst prikt het of klopt het, na een tijdje doet het misschien alleen nog pijn als je er aan denkt en als er een korstje op gegroeid is kan het soms erg kriebelen. Of hoe tijd alle wonden heelt.

Popcorn voelen

Tijd proeven

/// Proef van een boterham die oudbakken is, een die je gisteren bij de bakker kocht en een die vers uit de oven komt.

/// Hoe lang blijft dat snoepje lekker smaken, wanneer is de smaak helemaal verdwenen?

/// Neem voorzichtige slokjes van je chocomelk of soep terwijl deze afkoelt.

- Wanneer vind je de melk precies goed?

/// Doe fruit in water en proef onmiddellijk van het water.

- Zet het in de frigo en proef het na een paar uur of de volgende dag nog eens.

Tijd horen

/// Kan je de tijd horen?

- Luister naar een wekker, een klok (analoog en digitaal), een zandloper, een metronoom ...
- En als je verschillende klokken neemt, tikken die dan allemaal even snel?

/// Luister met een stethoscoop naar je eigen hart.

- Klopt het snel of langzaam? Zou je dat ook sneller kunnen laten kloppen?

Popcorn proeven

/// Maak samen groentesoep

- Proef van de soep als ze pas op het vuur staat, als ze gekookt heeft en als ze gemixt is.

/// Proeft pas gemaakte chocomousse anders dan chocomousse die een paar uur in de koelkast stond?

/// Klap lange en korte woorden en woordstukjes.

/// Geef door je hand in de lucht te steken aan hoelang je de muziek hoort, die langzaam uitsterft.

/// Luister samen naar verschillende geluiden die aflopen.

- Kies in functie van het opruimmoment welk geluid je best gebruikt om de duur van het opruimen aan te geven.

/// Beluister de tijd tussen donder en bliksem

Popcorn horen

Popcorn ruiken

Tijd ruiken

/// Hoe ruikt de natuur voor en na een regenbui?

/// Ruik aan eten voor en na het klaargemaakt is.

- Hoe ruikt het deeg en hoe het versgebakken brood?
- Hoe lang duurt het voor de soep lekker begint te ruiken?

/// En ook vieze geurtjes kan je nog een hele tijd ruiken.

- Hoelang kan je bijvoorbeeld een scheet blijven ruiken?

/// Ruikt het de hele dag hetzelfde?

- Hoe ruikt het 's morgens vroeg?
- Kan je ruiken of het middag is?

/// Ruikt elke dag hetzelfde?

- Maak samen een geurkalender: misschien ruikt Sinterklaas naar mandarijntjes en kerst naar den- denboom, maar hebben andere dagen ook een geur? Rook het vandaag misschien naar wolven? Naar appelsienen? Naar regen? Naar paars? Naar mama's parfum?
- Teken, plak of schrijf de verschillende geuren op een kalender.

/// Hoe ruikt de zomer? En de herfst? En de lente en de winter?

- Zouden we die geuren kunnen bijhouden? Kunnen we ze tekenen? Misschien in een potje steken?

/// Kan je weten hoe oud iets is door er aan te ruiken?

- Kan je met je ogen toe ruiken of een appel rijp of rot is?
- Hoe ruiken oude en nieuwe boeken?
- Hoe ruiken oude koffers?

Inne Jackers, Kris Van den Broeck, Els Menu, Veerle De Winter – CEGO-medewerkers

Tijd maken voor een 'rijk creatief klimaat'

Van binnen de lijntjes kleuren naar kinderen (weer) zelf eigen beelden laten maken

Vrij spelen op creatief gebied! Dat klinkt geweldig en leuk! Maar hoe krijg je dat voor elkaar als leerkracht in de klas? Kinderen zijn heel creatief, dat weten wij en eigenlijk zouden wij volwassenen veel van kinderen kunnen leren op dit gebied. Helaas ligt er in praktijk vaak de focus op een perfect eindproduct en wordt competitie aangewakkerd door 30 dezelfde knutselwerken te laten produceren. Er is dan meteen duidelijk wie al goed met een opdracht uit de voeten kan en wie - helaas - niet. Wij volwassenen hebben hiermee de beste bedoelingen: we willen met gerichte knutselopdrachten kinderen vaardigheden leren zoals knippen, plakken ect. Maar hoe zit het met de intrinsieke motivatie van kinderen? Zijn ze betrokken bij het maken van ieder een paddenstoel volgens een voorbeeld?

Kunnen ze eigen ideeën kwijt of gaat het om het precies volgen van de instructie? Leren kinderen hierdoor nou goed knippen en plakken? Of blijkt dat bij kinderen, die dat moeilijk vinden, een hele opgave om aan te leren? Het traditionele knutselen

volgens een handleiding van A naar B blijkt bovendien vaak niet eens creatief. Het is doorgaans veel werk voor de volwassene om vormen voor te knippen en om de knutselactiviteit goed voor te bereiden. Sommige kinderen - vaak de jongens - zijn ook nog eens ongeïnteresseerd en vinden het te moeilijk en/of dodelijk saai om een lieveheersbeestje te maken. Goed om hierbij eens stil te staan. Waar gaat het nou eigenlijk om? Geven we de eigen ideeën van kinderen wel genoeg de ruimte met uniforme knutselopdrachten?

Een open cultuur van vrij tekenen

Een tijdje geleden vertelde een kleuterjuf aan mij dat op haar oude school de kinderen veel en goed konden tekenen. Het ging als vanzelf. Je hoefde het niet te begeleiden, ze waren zelfstandig bezig en het was een fijne sfeer van ontdekken en uitwisseling onderling. En - niet te vergeten - er ontstonden prachtige eigen tekeningen van de kinderen. Op de school waar ze nu werkt, tekenen de kinderen van dezelfde leeftijd niet graag en 'krassen' ze veel. De aandacht voor tekenen is van korte duur en een open sfeer is er niet, wel veel kritiek onderling of desinteresse.

Deze twee uitersten geven een duidelijk beeld van

Tijd kun je niet kopen, tijd moet je maken. Secondje na secondje tot minuutjes haken.

Als een lange sjaal om je heen. Of een luchtige hoed. En dan zegt iedereen:

Wat staat die tijd je toch goed!

Geert De Kockere

hoe aan de ene kant een open en rijk creatief klimaat het mogelijk maakt dat kinderen zich letterlijk kunnen ontplooiën. En dat er aan de andere kant, in een gesloten cultuur niet veel kan ontwikkelen, omdat de basis van vertrouwen om je te durven uiten ontbreekt. Hoe komt dat en hoe kan je als volwassene wel een open sfeer creëren?

Oordeel uitstellen: er is geen goed of fout

In een open cultuur is het van groot belang dat kinderen ervaren hoe leuk het is om zelf expressiemogelijkheden te ontdekken en het vertrouwen te krijgen om dat te doen. Hiervoor is vooral tijd nodig en de echte innerlijke overtuiging dat kinderen uit zichzelf en van elkaar kunnen leren tekenen. Geen tekenlesjes dus, wel tekenen als vrij spel zonder de voortdurende focus op het resultaat. Het eindresultaat komt namelijk vanzelf wel of is soms niet eens belangrijk. De belangrijkste voorwaarde voor het creëren van een goede sfeer is je oordeel over wat kinderen maken uitstellen, ook als ze bijvoorbeeld veel krassen. We willen hiermee voorkomen dat leerkrachten en kinderen niet meer (oppervlakkig) gaan oordelen in termen van mooi en lelijk. Want kinderen zijn in onze 'niet open tekencultuur' vooral bang geworden voor elkaars oordeel dat vaak heel hard is. Geen wonder dat ze zich letterlijk niet durven te uiten (wat zich ook vaak in stoer gedrag vertaalt). Voor kinderen onderling geldt de basisregel: we oordelen niet over het werk van anderen, iedereen mag het op zijn manier doen. Er is geen goed of fout, er zijn duizenden manieren om iets te tekenen. We willen met andere woorden liever 30 verschillende resultaten, dan 30 dezelfde.

Zomaar tekenen brengt je op ideeën

Kinderen zijn bovendien - zoals volwassenen trouwens - voor zichzelf het meest kritisch. Bespreek met ze dat krassen van alle leeftijden is, niet alleen baby's doen dat, ook oudere kinderen en

zelfs volwassenen tijdens het telefoneren of vergaderen. Vertel dat je juist door regelmatig zomaar te tekenen op goede ideeën kunt komen. Dat je niet vooraf hoeft te weten wat het wordt, dat een lijn je ook naar iets kan leiden wat op een gegeven moment tot je verbeelding spreekt. Met gewoon flink even krassen kan je je energie kwijt raken om op een volgend vel misschien wél een tekening vanuit een idee te laten ontstaan. Laat kinderen tekenen als verrassend spel en dit vol verrassing ervaren, niet als prestatie wie het het beste 'kan'. Focus je daarom op de goede gemeenschappelijke en geconcentreerde sfeer tijdens het creatieve proces, niet op wat het gaat worden en of het wel mooi gaat worden.

Hoe is het gedaan?

Niet oordelen houdt ook in dat de kinderen die altijd al beter kunnen tekenen, niet meer steeds 'Oh, wat mooi!' te horen krijgen want juist hiermee schep je scheve verhoudingen. Het zijn namelijk steeds weer dezelfde kinderen, die zogenaamd 'mooi' kunnen tekenen. Helaas wordt hierbij vaak de vaardigheid 'goed kunnen tekenen' met 'heel creatief zijn' verward. De goed bedoelde complimenten stimuleren kinderen vaak tot het veilig technisch goed na te tekenen van hetzelfde, in plaats van hen uit te dagen zich verder te ontwikkelen. Een oordeel 'wel of niet

Knutselen met goede uitgangspunten

1. Gebruik echte materialen uit het dagelijks leven, duurzaam en serieus.
2. Werk vanuit rijke culturele traditie.
3. Geef kind ruimte voor alleen materiaalonderzoek of een ander eindresultaat.

mooi' stopt helaas meestal alle communicatie en verdieping. Juist door samen te kijken hoe iets gedaan is en op welke vele verschillende manieren het mogelijk is iets uit te beelden, ontstaat er uitwisseling, verdieping en is het mogelijk om van elkaar te leren.

Knutselen vanuit echt materiaal

Kinderen knutselen graag! Maar waar denken wij volwassenen eigenlijk aan als we het hebben over knutselen? De een heeft er heel fijne associaties bij: lekker aan tafel met kinderen dingen maken, lijmen plakken, tekenen, bouwen. Andere denken direct aan moeilijke handleidingen en dat het nabootsen van het perfecte voorbeeld nooit zal lukken. Helemaal niet leuk dus. Knutselen lijkt ook meer iets voor meisjes dan voor jongens. Is het niet stoer, is het tuttig of sluit het gewoon vaak niet aan bij wat kinderen bezig houdt en al dan niet kunnen?

Als ik een workshop geef op een school begroeten de juf en de kinderen mij vaak met: "Daar komt de knutseljuf!" Ik zeg dan: "Eigenlijk ben ik een knutsel-én klusjuf!" Want vaak beginnen wij met onderzoek van het materiaal, we spelen ermee zonder opdracht. Dan weten we vooraf nog niet wat het gaat worden en of we überhaupt iets concreets gaan maken. Zoals bij het klussen maken we vaak eerst eens flink wat troep waaruit dan eigen ideeën en eigen werken van kinderen kunnen ontstaan.'

Knutselen is leuk als het vanuit goede uitgangspunten gebeurt. Het gaat erom om kinderen echt te bereiken. Is het te moeilijk of saai voor ze én is er ruimte voor de eigen creativiteit van kinderen? Dit zijn belangrijke vragen om bij stil te staan als je een creatieve activiteit voor kinderen aan het voorbereiden bent. Kunnen kinderen hier verschillende kanten mee op, is er ruimte voor materiaalonderzoek? Let op voor geforceerde educatieve doeleinden, heb juist oog voor onderzoek, spel en plezier. Dit lijkt misschien vrijblijvend of juist heel moeilijk maar met de keuze van echt gereedschap en materiaal uit de natuur en recycle materiaal van o.a. van straat en uit de keuken heb je een krachtig instrument in handen om de eigen creativiteit van kinderen de ruimte te geven én jezelf door hen te laten verrassen. Maak tijd en ruimte om eens zonder thema vanuit het materiaal te werken.

Vrij werken vanuit materiaal zonder vooropgesteld thema

Hierbij een universele en eenvoudige manier om met kinderen aan de slag te gaan zonder concrete knutselopdracht. Met het doel echt ruimte te geven aan hun eigen creativiteit, eigen thema's van kinderen en om zich helemaal te kunnen richten op het creatieve proces en niet op het te bereiken eindresultaat. Belangrijkste uitgangspunt is dat je als begeleider zelf echt vertrouwen hebt in de creativiteit van kinderen, dat je jezelf laat verrassen wat er gaat gebeuren en wat ze gaan doen én dat je heel terughoudend opstelt. Tevens is het weerom

Spelen, bouwen, tellen, stapelen en zelfs tekenen kan met grote hoeveelheden van hetzelfde materiaal. Bijvoorbeeld met heel veel 'eencentmunten' ter waarde van 30 euro, of een knopendoos of een mand vol mooie stenen of kroonkurken. Kinderen gaan hiermee voelen, spelen en op veel manieren het materiaal onderzoeken. Zo een aanbod is snel neergezet en weer opgeruimd en bied kinderen veel ruimte voor vrij spel en eigen ideeën. Heel geschikt om kinderen samen te laten werken en samen te ontdekken. Ook volwassenen is het leuk om soms mee te doen.

belangrijk dat je heel alert bent en de kinderen met volle aandacht gaat faciliteren om hun creatief proces goed op gang te laten komen en 'in flow' te houden. Als ze 'in flow' zijn, willen ze niet meer stoppen en komen ze met steeds meer ideeën. Het is echt genieten als je dit stadium bereikt, dan weet je én voel je waarvoor je het doet.

Even heel praktisch!

Wil je deze manier van werken graag uitproberen? Ga dan eens aan de slag met onderstaande creatieve activiteit en voer ze de komende drie maanden een keer per week uit. Hou in een notitieboek bij wat je verwachtingen zijn, wat er gebeurde, wat de kinderen deden en zeiden. Niet te uitgebreid, gewoon wat haalbaar is. Laat je vooral bij tegenslag niet ontmoedigen en ga door, een keer per week drie maanden lang. Kijk waarom iets niet goed liep, waarom er bijvoorbeeld chaos ontstond. Stel dan je aanbod bij, maak bijvoorbeeld de groep kleiner. Het gaat om 'learning by doing'. Als het juist goed gaat, denk niet dat het saai wordt voor kinderen 'om iedere week hetzelfde te doen'. Dat lijkt soms zo maar is het niet. Kinderen leren door herhaling, ze leren het materiaal juist goed kennen, krijgen steeds meer ideeën, leren heel veel van elkaar en werken steeds zelfstandiger.

Sabine Plamper – Cultuurpedagoge en fotografe
www.atelierineenkoffer.nl

Probeer het in je klas

Natuurklei-tafel met echt en bijzonder gereedschap

- Het is belangrijk dat **max. 5 kinderen** en jij als begeleider aan tafel blijven zitten met de klei, anders kan het onrustig en/of chaotisch worden.
- Laat aan het begin het **materiaal voelen** en ervaren. Dus NIET meteen iets maken. Ga ook niet zelf meedoen, jou taak is om te faciliteren. Laat de kinderen de klei goed warm kneden, erop slaan met een hamer of de klei op de tafel gooien. Dat doen keramisten om de lucht eruit te krijgen. Voor kinderen is het een goede manier om energie kwijt te raken en plezier te beleven.
- Geef wat later **gereedschap**: satéprikkers, mesjes, ijsstokjes ...
- Geef nog wat later ander, bijzonder gereedschap. **Niet alles ineens** om het onderzoek langzaam op te bouwen. Nu bv. een knoflookpers, een schaar, een tandenborstel met klein bakje met water. Knippen in klei is heel grappig én een beproefde manier om te leren knippen.
- Zet ev. bakjes met schelpen, steentjes of pasta op tafel. Leuk om dit zonder iets te zeggen neer te zetten en te kijken wat er gebeurt.
- Als een kind alleen wil kijken en andere kinderen niet stoort, is dat helemaal goed. **Niet pushen**.
- Om **niet op het eindresultaat te focussen** ga je aan het eind de kleiwerken niet bewaren. Hiermee focus je echt op het proces, voorkom je dat je heel veel plek moet hebben om alles te bewaren en bespaar je ook op materiaal. Het doet aan het begin wel pijn om niets te bewaren maar het is echt bevrijdend en een ervaring om los te laten.
- **Hergebruik klei**: plak alle stukjes aan elkaar flink en gooi deze bal een aantal keren op tafel of op de grond zodat er weer een groot gecompriemd stuk klei ontstaat. Inwikkelen in een natte, oude handdoek en in een dichtgebonden plastic zak bewaren voor volgende keer.

Boekentip

Begrijpen met je handen. Een andere kijk op kind en creativiteit van Sabine Plamper en Annet Weterings, 2012, Amsterdam.

Meer weten?

Volg een cursus of organiseer voor je school een lezing of studiedag via www.atelierineenkoffer.nl

- Tweedaagse Spoedcurus Algemene Creatieve ontwikkeling op 18/19 april 2015 bij het cursuscentrum MK24 in Amsterdam
Docenten: Sabine Plamper en Titia Sprey
- Vierdaagse cursus 'Ook kunstenaars koken gewoon met water.' van Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. Docenten: Sabine Plamper en Hanneke Saaltink.

Even wachten, Lukas...

Het is het begin van het schooljaar en ik haal de verf uit de kast. Grote bussen rood en blauw en geel. Ik leg grote stevige bladen papier op de tafel. Zes, zeven kleuters en peuters komen nieuwsgierig kijken. 'Wat is dat?', klinkt het al snel en ook: 'ik wil schilderen!' Omdat ik elke kleuter voldoende tijd wil geven om te experimenteren met de verf en het schildermateriaal, besluit ik om met een viertal kleuters te starten. 'Meryem, Noor, Youssef en Emin, trekken jullie een schort aan? Dan kunnen jullie eerst en straks de andere kleuters'.

Ze zijn snel klaar om te beginnen en staan te popelen aan de tafel, ieder bij zijn grote blad. Ik haal de bak vol penselen uit de kast en laat elke kleuter een borstel kiezen, er zijn immers heel wat soorten, dikke en dunne, platte en ronde ... Ze helpen me om verf in de bakjes te gieten. Klaar. De eerste penseelstreken verschijnen op de bladen.

Lukas staat te kijken aan de rand van de schilders-tafel. 'Ik wil ook schilderen'. 'Ik weet het Lukas, maar nu zal je even moeten wachten, als er iemand klaar is, dan kan jij in de plaats komen'. Lukas blijft drentelen aan de tafel. Hij wil echt graag nu schilderen. 'Ik wil ook schilderen', hoor ik hem een tweede, en een derde keer zeggen. Ondertussen help en observeer ik de kinderen die bezig zijn met schilderen. 'Ja hoor, Lukas, jij kan schilderen als er iemand klaar is. Ga je ondertussen iets anders spelen in de klas en dan roep ik je als er iemand gedaan heeft.' Lukas blijft staan. Hij kijkt met grote ogen naar de kleuters die druk bezig zijn met dikke borstels en verf op hun grote blad. 'Wat duurt het lang', zie ik hem denken, maar ik wil iedereen voldoende tijd geven om te genieten van het schilderen en te experimenteren met de kleuren. Bij twee kleuters komen er verschillende

kleuren bij elkaar en ze ontdekken hoe die zich vermengen. 'Hé, jij hebt een andere kleur op je blad! Hoe heb je dat nu gedaan?' Zo gaat het verder. Ook Yasmine staat bij de tafel. Al de hele tijd. Ze kijkt naar de schilderende kleuters. Heel aandachtig. Ze kijkt naar de doos met penselen, naar de bakjes verf, naar de bladen vol kleuren. 'Wil je ook schilderen, Yasmine?' Ze knikt. 'Nog even, oké, straks is er plaats' Ze knikt nog een keer en blijft aandachtig kijken naar de bezige schilders. Lukas is weg. Ik kijk rond en zie hem een samen met Vik een treinspoor bouwen. 'Leuk', denk ik bij mezelf, 'hij is daar fijn bezig' en ga even kijken 'hé, jullie hebben al een lang treinspoor gebouwd! Knap van jullie!' Ze vertellen wat over waar de trein naartoe gaat en dan keer ik terug naar de werktafel.

~ CREËREN, PROCES, GROEIEN, VERWONDERING, BEWONDERING, ONTSTAAN, STILSTAAN, DURVEN KIJKEN ~

~ IK OOK!, LEREN WACHTEN, STAAN TRAPPELEN ~

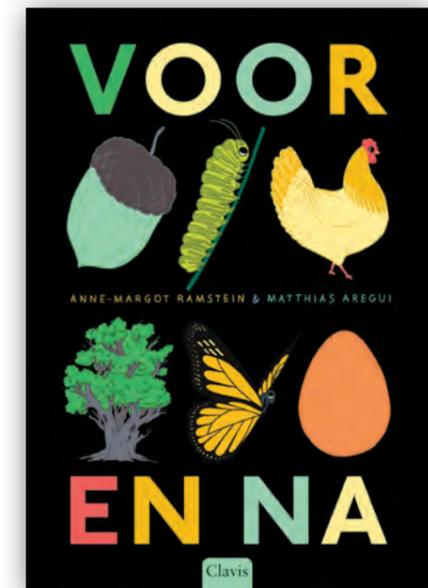

Tijd voor een boek

‘Een jaar voorbij’

Uitgeverij Clavis – Kerstin Zabransky

Tijd maken om naar buiten te kijken ... Meeleven met wat er aan de buitenkant van de klas of school gebeurt... Tijd maken om te zien hoe hard het regent, de wolken die voorbijrijden, hier of daar een vogel die op de vensterbank uit komt rusten ... We doen het in de klas met regelmaat. Kalenders worden ingevuld en het weer en de seizoenen worden verweven in het dagelijkse klasgebeuren. In het boek ‘Een jaar voorbij’ zie je, net zoals je door je klasraam kijkt, op groot formaat steeds dezelfde plek. Maar twaalf keer anders. Het prentenboek volgt het jaar als een kalender: van januari tot december. Constanten zijn een grote boom en een huisje wat verderop. De natuur rondom verandert, van maand tot maand. Planten en bloemen komen en gaan, dieren leven rondom en verzamelen voedsel, bouwen nesten, groeien op. Rode draad doorheen het boek zijn het doen en laten van de bewoners van het huis: aandachtig kijken is de boodschap, want je ziet binnen en buiten telkens iets nieuws. Van de kerstboom binnen, buiten spelen in de sneeuw of wandelen onder de paraplu tot genieten van het lente- en zomerzonnetje, een tuinfeest en bladeren harken tot het weer tijd is om het in huis gezellig en warm te maken. Een prachtig getekend boek, met een zinnetje bij elke illustratie.

‘Voor en Na’

Uitgeverij Clavis – Anne Margot Ramstein en Matthias Aregui

Wat gebeurt er op een bepaald moment en in de tijd nadien? Een glanzend rode appel aan een tak die op de volgende bladzijde nog enkel verrimpeld aan de boom hangt. Of een zandloper: op het ene blad zit het zand bovenaan, op het volgende ligt het op de bodem. Wat is er intussen gebeurd? En zullen we dat ook eens uitproberen met een echte zandloper? Hoeveel tijd hebben we en wat kunnen we met die tijd doen? Maar er is nog veel meer, want wie heeft die brug gebouwd en waarom? Wat is er gebeurd met het huisje van stro? ‘Voor en Na’ is een dik boek vol ogenschijnlijk eenvoudige kijkplaten. Neem de tijd en ontdek hoe en wat er verandert. Neem de tijd en probeer te achterhalen wat er tussen voor en na gebeurde. Het is een prachtige insteek voor een gesprek, een onderzoek, aftoetsen bij elkaar wie wat hierover denkt of weet, al dan niet met een filosofische toets. Wat was er immers eerst: het ei? Of de kip?

Kris Van den Broeck – redactielid Kleuters&ik

Ondertussen zijn Meryem en Youssef klaar. We dragen samen hun blad naar de gang om te drogen en gaan de handen wassen. Ik haal nieuw papier tevoorschijn en Yasmine staat al klaar met een schort in haar handen. ‘Probeer hem maar aan te trekken, dan ga ik ondertussen kijken of Lukas ook mee komt schilderen, oké?’ Ik ga naar de bouwhoek waar de twee vriendjes nog steeds druk in de weer zijn met hun treinspoor en vraag ‘Lukas, heb je nu zin om te schilderen of wil je liever wachten en verder spelen?’ ‘Nu schilderen’, zegt hij, en hij staat meteen recht. ‘Vik, ga je in je eentje met de trein verder spelen?’ Vik knikt en bouwt verder zonder op te kijken. ‘Trek maar een schort aan, Lukas’ Lukas rept zich naar de tafel, worstelt wat met zijn schort en staat in geen tijd klaar om te beginnen. Ook Yasmine heeft haar schortje aan, en opnieuw laat ik hen kiezen uit de bak vol penselen en de kleurtjes verf op de tafel. Yasmine begint heel nauwkeurig lijnen te trekken op haar blad. Lukas begint er ook aan en ik hoor hem in zichzelf zingen. Hij neuriet terwijl hij alle kleuren uitprobeert, en zijn grote blad vol vlekken schildert. Allebei zijn ze een hele tijd bezig met verven. Aandachtig en geconcentreerd, met schitterende oogjes. Het is een lust om hen zo betrokken bezig te zien.

Kris Van den Broeck – 2,5- en 3-jarigen Vier Winden Basisschool in Sint-Jans-Molenbeek

Dag mevrouw, dag meneer, moet je wat tijd? Ik heb nog wat over van de vorige keer.

Tijd, weet je niet wat dat is? Kom hier, dan geef ik jou een zoen. Ben je nu verwonderd? Een beetje overdonderd?

Wel kijk, dat was een klein secondje tijd. En wat ermee te doen ...

Geert De Kockere

Tijd maken voor verdriet

Werken aan verbondenheid in de 2de kleuterklas

Heel onverwacht werd Fran, een kleuter van de klas, ernstig ziek. Een periode van bezorgdheid, samen hopen en wachten volgde hier op. En even onverwacht werd ik samen met haar klasgenootjes geconfronteerd met haar overlijden. Ik werd overspoeld door gevoelens van mezelf en de kinderen. Hun reacties waren zo verschillend, hun vragen zo uiteenlopend. Uitgeput ging ik na elke klasdag naar huis.

Thuis beleefde ik alles opnieuw en opnieuw.

Had ik signalen over het hoofd gezien?

Had ik kansen onbenut gelaten? Maar

meer nog stelde ik me de vraag hoe

ik hen de volgende dagen het best

verder kon begeleiden. Ik werd vol-

ledig opgeslorpt, was een luisterend

oor voor velen: kleuters, leerlingen

van de lagere school, hun ouders,

collega's ... allemaal hadden ze hun

pijn, hun verwachtingen, hun mening

en hun vragen. En ergens daartussen pro-

beerde ik ook rekening te houden met de wen-

sen van de ouders van het overleden meisje. In dit

kluwen kon ik gelukkig ook zelf terecht bij mensen.

Slachtofferhulp stond steeds voor me klaar. Er wa-

ren waarderende woorden van ouders, praktische

hulp van collega's en warmte en de nabijheid van

mijn partner. Maar met het einde van het school-

jaar, eindigde ook mijn o zo intense zorgtaak.

Al gauw bleek dit niet juist te zijn. Zorg voor mezelf

drong zich op. Ik had tijd nodig. Beetje bij beetje

kreeg ik mijn gedachten en gevoelens geordend.

Uiteindelijk vond ik woorden die vertelden wat er

allemaal in me omging. Woorden die ik neerschreef,

herschreef en wel tientallen keren herlas. Woorden

die ik wilde delen met diegenen die dergelijke situ-

atie reeds meemaakten of misschien nog zullen

meemaken, van nabij of van aan de zijlijn.

Eigen rouwproces onderschat

Een nieuw schooljaar begon: een

nieuwe leeftijdsgroep. Pieter, het

broertje van Fran zat in mijn klas

...

Ik was blij met de uitdaging,

maar voelde tegelijkertijd ook

angst en onzekerheid. Wat als

ik niet zou voldoen aan de ver-

wachtingen van Frans ouders?

Wat als ik Pieter te weinig tijd en

ruimte zou geven voor zijn eigen rouw-

proces omdat ik als juf teveel zou willen

doen of te snel zou willen ingrijpen? Hoe zou ik

voor mijn kleuters van vorig jaar nog voldoende

kunnen betekenen in hun proces of moest ik

loslaten?

Al gauw bleek dat ik mijn draai niet vond. Dus gun-

de ik mezelf wat meer tijd om met deze nieuwe

leeftijdsgroep aan de slag te gaan. Maar er was

meer aan de hand. Op een dag werd ik wakker met

de volgende gedachte: 'Ik ga niet terug naar school'.

Ik bleef thuis. Niets boeide me nog en ik twijfelde

aan alles. Ik kreeg angstaanvallen en huilde dagen

aan een stuk. Therapie maakte duidelijk dat ik angst

had om mij aan deze kleuters te hechten. De idee

om weer afscheid te moeten nemen van iemand

die ik graag zag maakte me bang. Ik rouwde nog om

Fran. De zomervakantie met enkele emotionele

momenten bleek niet voldoende geweest te zijn.

Op aanraden van de therapeut ging ik na een periode de confrontatie met de klas weer aan. Mijn opdracht: was er nog verbondenheid tussen hen en mij? Kon ik de kinderen nog graag zien? Kon ik ze nog warmte geven? Hoe reageerde ik bij hun aanrakingen?

Er zijn periodes dat ik het hele gebeuren rationeel kan benaderen, periodes dat emoties de overhand nemen. En dat is oké. Dan zoek ik innerlijke rust door naar muziek te luisteren en/of te spelen, in de tuin te zijn, in te zetel te kruipen ... Dan focus ik me op mijn ademhaling, probeer ik te aanvaarden wat ik voel en denk en probeer daarna weer stilte verder te gaan en de draad van alledag weer op te pikken, te genieten van het samenzijn met mensen die ik waardeer. Niet eenvoudig, maar het gaat steeds beter.

Geen onopgemerkte afwezigheid

Op school sprak de mama van Fran haar bezorgdheid uit en vroeg ze me of mijn afwezigheid met Fran te maken had. Oorspronkelijk wilde ik haar niet belasten met mijn verdriet maar onze gesprekken hebben me erg geholpen. Ik voelde me begrepen en gesteund.

Aan de toiletten zei Anne, het vriendinnetje en klasgenootje van Fran, dat ze wel wist waarom ik zolang afwezig geweest was. We vertelden elkaar dat we nog veel verdriet om Fran hadden en dat we nog veel aan haar dachten. Anne zei me dat zij het nachtlampje van Fran nu op haar kamer had staan. Een mooi gebaar van Frans ouders vond ik. Vanaf die dag kwam Anne me elke dag knuffelen. Wij begrepen elkaar.

Foto's in de klas

In de onthaalhoek hing een foto van Fran en een foto van het schilderij van de regenboog dat Pieters klasgenootjes vorig jaar voor hem maakten. Dat was deels omdat ik het nodig had maar ook om hem te tonen dat ik ook nog aan Fran dacht en dat er ruimte was om over haar te praten.

Toen ik mijn draai in de klas weer gevonden had, kon ik er ook weer beter zijn voor hem. Ik maakte steeds tijd om naar zijn bedenkingen en

herinneringen over zijn zusje te luisteren. We hadden geregeld korte gesprekjes over haar. Op een dag wilde Pieter nog foto's van Fran meebrengen naar de klas. Geen enkel probleem voor zijn ouders en voor mij, maar toen hij de foto's bijhad, wilde hij ze niet uit zijn heen - en weer mapje halen en wilde hij ze ook niet in de klas tonen. Na wat zoekwerk bleek hij angst te hebben dat hij de foto's niet meer mee naar huis kon nemen of dat we ze zouden kunnen kwijt raken. Ik bood aan om enkele foto's die ik nog had in de boekenhoek op te hangen. Ik maakte de afspraak dat hij altijd naar de foto's kon gaan kijken en dat hij het eerst zou vragen wanneer we een klassikale activiteit hadden. Als het even niet paste, wachtte hij en ging dan even later bij de foto's zitten. Tijdens het werken en spelen in de klashoeken, zag ik hem ook geregeld in de boekenhoek naar de foto's kijken. Soms praatten we dan, soms zaten we gewoon samen, soms vertelde hij iets aan een klasgenootje. Ik vond het fijn te zien dat kleuters op een rustige, respectvolle manier met elkaar over hun gevoelens konden spreken.

Praten over verlies

Soms vroeg Pieter om het kaarsje in de onthaalhoek aan te steken voor Fran. Af en toe vertelde hij er dan wat bij: een herinnering, een bedenking. Alles mocht - niets moest. Af en toe was het gewoon een moment van stilte. Pieter gaf zelf aan wanneer hij erover wilde praten. In het begin riep hij wel eens boos: 'Ik ben wel verdrietig, hé!' Later kon hij gewoon rustig zeggen dat hij iets over Fran wou vertellen. Ook andere kleuters grepen zo'n moment aan om over één of ander verlies uit hun eigen leven te spreken. Nauwlettend keek ik dan naar Pieter. Ik wilde weten hoe hij op die verhalen reageerde. En als ik zag dat een uitspraak hem raakte, greep ik in. Ik probeerde dan zo correct mogelijk te reageren, de juiste informatie te geven en de verschillende

meningen rond sterven toe te laten. Ik herinner me dat Stijn zei dat hij zijn dode kip had opgegeten. Lien vertelde dat hun paard begraven lag en dat hij daar nu over kon rijden met zijn quad. Laurent riep uit dat als je dood was dat je een mummie werd. Maar wat is een mummie? En is Pieter zijn zusje nu een mummie geworden? Stien sprak over haar verdriet bij het overlijden van haar grootmoeder, van een kaarsje en een foto bij hun thuis op de kast, van het bezoek aan het kerkhof. Stien probeerde haar verdriet te tekenen. Ik vond het waardevol voor Pieter om te zien dat je gedachten en gevoelens ook in tekeningen kon omzetten.

Knutselen voor Fran

Tijdens het schooljaar vroeg Pieter een keer of hij iets voor Fran mocht knutselen. Hij wilde een kader maken met haar foto erin. Omdat ik geen andere foto ter beschikking had en de andere foto's in de boekenhoek moesten blijven hangen, besloten we Fran te tekenen. Even was hij ongerust dat hij dat niet kon maar stap voor stap, met hulp van een foto, is het ons toch gelukt. Klasgenootjes kwamen spontaan helpen en samen probeerden we vorm te geven aan het idee van Pieter. De verbondenheid tussen de kleuters verwarmde me. Zij waren er voor hem, ook al hadden ze het overlijden niet zo bewust meegemaakt.

Iets zeggen tegen het plantje

Met periodes wilde Pieter ook naar het herdenkingsplantje van Fran gaan kijken. De eerste keer gingen we met de hele klas samen en maakte we het perkje schoon: onkruid weg, afval weg. Ik sprak de nieuwe klusjesman van de school aan om hem de betekenis van het perkje uit te leggen en vroeg hem het mee te verzorgen. Soms wilde iemand iets tegen het plantje zeggen, soms waren we gewoon even stil. Sommige kleuters dachten ook aan iemand waar ze afscheid van hadden genomen, anderen gingen gewoon mee om bij Pieter te zijn.

Klasgenootjes van Fran

Ik werd ook nog wel geconfronteerd met het verdriet van haar klasgenootjes, mijn ex-kleuters. Zo waren er de knuffels van Anne, maar zo was er ook Lens. Zijn mama bracht me op de hoogte dat hij zich zorgen maakte over het herdenkingsplantje van Fran. Het verloor in de herfst zijn blaadjes en Lens was bang dat het zou sterven net zoals Fran. Zijn mama en ik hoopte dat het plantje de winter zou overleven. Ik was opgelucht en blij toen het zijn eerste groene blaadjes toonde. Er waren ook kinderen die de bedenking maakten dat hun juf (een collega) zou sterven omdat ze zo lang afwezig was. Ook bleven sommigen het braken van een kind associëren met sterven. Juiste informatie geven en

alert blijven voor wat kinderen zeggen, denken bleef belangrijk. We mogen niet vergeten wat ze meegemaakt hebben. Ze hebben tenslotte een klasgenootje verloren.

Een jaar later

De dag van Fran haar verjaardag kwam dichterbij. Ik had enkele gesprekken met haar ouders maar ook met mijn therapeut over hoe we dit zo goed mogelijk een plaats konden geven in de klas. Waar hadden ze nood aan? We besloten om de dag van haar overlijden meer aandacht te geven dan haar verjaardagsdag dus voorzag ik een klein momentje in de onthaalhoek. Pieter bracht die dag foto's mee van Fran en haar klasgenootjes en ook een knutselwerkje dat ze bij mij in de klas gemaakt had. Ik was blij met het materiaal. De foto's en de spiegel maakte het toegankelijker om samen even stil te staan bij Frans verjaardagsdag. Pieter koos om ook deze foto's en de spiegel in de boekenhoek te hangen. De spiegel wilde hij na lange tijd heel plots terug mee naar huis nemen. De foto's kreeg ik. Ik besloot ze tot het einde van het schooljaar te laten hangen en nam ze daarna mee naar huis.

Ondertussen had ik van Pieters mama enkele boeken rond rouwen met kinderen geleend. Ik heb die periode veel gelezen en een manier gezocht om Fran haar overlijden op school te herdenken. Ik vond er de woorden om aan de kinderen de cyclus van leven en sterven uit te leggen, kon de associatie leggen met dieren en planten. Begrijpelijk voor hen.

Zeepbellenpost

Ik vond er ook het idee van de zeepbellenpost. Kleuters konden in hun gedachten een mooie zeepbel vormen. Daarin konden ze hun gedachten of wat ze nog aan Fran wilden zeggen kwijt. Nadien stuurden we alle zeepbellen naar Fran op de regenboog. Het idee erachter was dat je altijd en overal aan iemand kan denken en dingen met die persoon kan delen. Nadien zijn we ook echt zeepbellen gaan blazen bij het herdenkingsplantje. Ik vergeet nooit het moment dat er een jongen naar me toe kwam en zei: "Juf, weet je wat ik in mijn zeepbel naar Fran gestuurd heb? Ik heb 'vriendschap' gestuurd".

De kinderen van het eerste leerjaar hadden ook zelf hun herinneringen, hun verdriet in een persoonlijk briefje geschreven. Sommigen kregen hun eigen woorden niet gezegd en gelukkig kon ik het van hen overnemen. Nadien ben ik even uit de klas gegaan om te huilen. De confrontatie met het verdriet van 'mijn' kleuters van vorig jaar was groot!

Opnieuw loslaten

Ook dit schooljaar eindigde. En ook nu zal ik weer moeten loslaten, een nieuw evenwicht zoeken. Ik zal een nieuwe klasgroep krijgen en Pieter zal naar een andere juf gaan, naar een andere klas. Mijn 'zorg' voor hem zal een nieuwe invulling moeten krijgen. Hoe weet ik niet, maar ik ben blij dat mijn klasdeur naast de zijne is. Dichtbij.

Ik voel dat deze ervaring mij veranderd heeft. Ik ben een andere juf. Ik hecht steeds meer belang aan de emotionele ontwikkeling van de kleuters die me elk jaar toevertrouwd worden. Ik heb meer aandacht voor verbondenheid in de groep. Vele dingen lijken nu zo zinloos. De situatie die ik meemaakte was uitzonderlijk. Ik moet weer terug naar mijn gewone opdracht in de klas. Afwachten of dit me lukt.

Lenny Nauwelaerts – Kleuterjuf Basisschool De Puzzel, Haacht

~ VERHALEN, VERKENNEN, VERSCHILLEN, VERTROUWEN, VERWERKEN, VERDIEPEN ~

Schilder eens een paddenstoel

Leuk zo! Thema herfst: kabouterjtes, paddenstoelen, nootjes.... denk ik dan zo als peuterjuf. En als ik dan een paddenstoel probeer te schilderen met mijn peutertjes, rood met wit? Ja dat moet lukken. Mijn activiteit is klaar! Netjes op papier uitgewerkt. Ontwikkelingsdoelen aangevuld. Materiaal staat klaar. Alles volgens het boekje, geleerd in de opleiding.

Ella, Mauro, Laura en Tuur willen graag mee schilderen. Vrolijk enthousiast zoeken ze een oranje schilderschort. De schortjes liggen eerst op de grond, zodat ze er alle vier hun armen kunnen insteken. Even wriemelen maar 't lukt. Klaar!

"Wat zullen we schilderen?" vraagt juf.

En op een open vraag krijg je natuurlijk fantaserijke antwoorden "Een draak", stelt Mauro voor. "Een dolfijn", zegt Tuur dapper. "Neen, neen, vandaag schilderen wij allemaal een paddenstoel. Rood met witte stippen". Vrolijk zingt juf het liedje van de alom gekende kabouter Pinnemuts. Tuur, Mauro en Laura zingen enthousiast mee en beginnen te experimenteren met rode en witte verf.

Een blauwe paddenstoel?

Alleen Ella kijkt zeer bedenkelijk naar juf! Net alsof ze zich haar afvraagt "Moet dat nu echt?" Ella heeft echt geen zin om zo'n rare paddenstoel te schilderen. En dan nog in het rood. "Ik maak liever een blauwe mama, want ik houd van mama en van blauw".

Ella bukt zich even en zoekt de blauwe pot verf. Alle verfpotjes staan onderaan in de kast. Ella weet dat. Zoveel leuke kleurtjes en dan heeft juf alleen rood en wit klaargezet. Ella begint net aan haar blauwe mama te schilderen.

"Neen Ella, kabouter Pinnemuts zit toch niet op een blauwe paddenstoel? Op een rode! Kijk, jij krijgt dit potje."

Juf zet zomaar het blauwe potje verf terug in de kast. Ze geeft Ella een potje met rode verf. Want zo staat dat in de planning: 'De peuters experimenteren met rode en witte verf'.

Ella kijkt naar haar papier, waar net een heel klein blauw veegje verf opstaat. Ietsiepietsie klein en

blauw, maar wel mooi, vindt Ella.

Ella schildert niet meer. Ze trekt haar schort uit en gaat een puzzel maken. Juf hangt de mooie rood met witte schilderwerkjes aan de muur. Eén schilderij heeft enkel een klein blauw verfveegje. Dat is van Ella. Juf ziet dat. Juf weet dat.

Alle kleuren van de regenboog.

De volgende dag staan er naast de rode en witte verfpotjes heel veel verfpotjes klaar. In alle kleuren van de regenboog. Er is zelfs donkerblauw en lichtblauw! "Wie heeft er zin om te schilderen?" vraagt juf. Ella kijkt glimlachend naar de blauwe potjes die klaar staan. Ze trekt snel een schortje aan en wacht ... Ze wacht tot juf iets zegt!

"Ella, jij mag schilderen, iets moois en iets blauws", klinkt de opdracht van juf.

Ella straalt! Juf ook ... en straks noteert juf dat gewoon bij in haar agenda "experimenteren met verf in alle kleuren van de regenboog".

Nu pronken er, naast al die rode paddenstoelen met witte stippen, ook een blauwe mama, een gele draak en groene dolfinen aan de muur.

An Van Meerbeek – Peuterjuf Basisschool 't Centrum, Rotselaar